

LES RELACIONS ENTRE LA INTERNACIONAL COMUNISTA I EL PARTIT SOCIALISTA UNIFICAT DE CATALUNYA DURANT EL CONFLICTE BÈL·LIC DE 1936-1939¹

JOSEP PUIGSECH I FARRÀS

El procés iniciat el 1989 amb la caiguda del mur de Berlín, i la seva culminació el 1991 amb la desintegració de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS), suposà un canvi profund en la vida dels països de l'Europa de l'est. Aquests esdeveniments, però, també tingueren la seva incidència en els historiadors. Primer, perquè proporcionaren una temàtica d'anàlisi i reflexió, i, segon, perquè amb el pas del temps es comencen a obrir un conjunt d'arxius que durant la guerra freda estaven fora de l'abast dels historiadors. Un exemple d'aquest darrer aspecte el tenim en el cas del *Centre Rus d'Emmagatzemament de Documents*, on s'hi troba dipositada una àmplia documentació primària que permet reconstruir, amb força precisió, les relacions entre la Internacional Comunista (IC) i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) durant el període 1936-1939.

L'ANTECEDENT DEL VII CONGRÉS DE LA IC

Tanmateix, el punt de partida per entendre la lògica i el sentit de les relacions entre la IC i el PSUC s'ha de buscar un any abans de l'esclat de la Guerra Civil, concretament a l'estiu de 1935. Entre el 25 de juliol i el 20 d'agost d'aquell any se celebrà el VII Congrés de la IC, on s'aprovà la nova tàctica que a partir d'aquell moment regiria els destins del moviment comunista internacional dirigit des de Moscou: el Front Popular. El retrocés que vivien els comunistes a Europa, l'expansió del feixisme i l'increment dels temors d'una possible guerra del feixisme contra la URSS, aconsellaven posar punt i final a la tàctica de *classe contra classe*, que havia regit els destins de la IC des de 1927. Així, doncs, sorgia el Front Popular. Amb aquest, la IC deixava de considerar la revolució proletària com a premissa fonamental del moviment comunista, per passar a considerar com a tasca prioritària evitar l'expansió i l'accés del feixisme al poder. El frontpopulisme es fonamentava en la col·laboració dels comunistes, els socialistes i els partits republicans. I en el cas concret dels dos primers fins i tot eren encoratjats a fusionar-se en un únic partit, el partit únic del proletariat. Aquesta tàctica arribava a tots els països on la IC hi tenia representació, entre aquests Espanya. Ara bé, el frontpopulisme no s'havia dissenyat pensant precisament en el cas espanyol, sinó en aquells països on els partits comunistes tenien un notable pes social i polític (com França i Itàlia), ja que Espanya ocu-

1. Aquest article és una síntesi breu del treball de recerca de nou crèdits que, sota el títol *El Partit Socialista Unificat de Catalunya i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil (1936-1939)*, va ser defensat el 30 de setembre de 1998 a la Universitat Autònoma de Barcelona. L'esmentat treball ha estat elaborat, fonamentalment, a partir de documentació procedent dels arxius soviètics i gràcies a una beca del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

pava un lloc ben secundari en els projectes, els interessos i els objectius de la IC. De totes maneres, arran del VII Congrés de la IC, el PCE, el fins aleshores únic i legítim representant de la IC a Espanya, orientava la seva política seguint els preceptes d'aquell congrés.

I què passava amb Catalunya? El territori català, com a integrant de l'Estat espanyol, havia de participar i formar part del procés de creació del partit únic del proletariat espanyol. Per aquest motiu la IC encoratjava i avalava el procés de cara a la fusió de les quatre organitzacions marxistes que quedaven a Catalunya després del 23 de setembre de 1936, data de naixement del Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM). A saber, dues organitzacions procedents del socialisme i dues del comunisme. Respecte a les primeres, per un costat trobàvem la Unió Socialista de Catalunya (USC), el principal partit del socialisme català, que es movia en un grau intermedi entre moderantisme i radicalisme (més proper al primer que no pas al segon), amb fort contingut nacional; i, per l'altre costat, una Federació Catalana del Partido Socialista Obrero Español (FC del PSOE) que s'apropava més al socialisme radicalitzat, però que no tenia gaires simpaties pel factor nacional català. I, respecte a les segones, per una banda trobàvem el Partit Català Proletari (PCP), organització barreja de nacionalisme català radical i de marxisme (cada vegada més identificat amb la URSS com a pàtria del socialisme), i, per una altra banda, el Partit Comunista de Catalunya (PCC), el partit dels estalinistes catalans, sotmès a les directrius del PCE. Aquestes quatre organitzacions es fusionaven en un únic partit el 24 de juliol de 1936: el PSUC.²

Així, doncs, que el PSUC hagués nascut, en bona mesura, inspirant-se en els preceptes del VII Congrés de la IC,³ i que la mateixa IC (i el PCE com a secció espanyola de la IC) hagués avalat el procés de cara a la fusió dels quatre partits a Catalunya, podia fer-nos pensar que les relacions entre la IC i el PSUC foren estretes, intenses i coordinades, alhora que estigueren marcades per la confiança i el suport de la primera envers el segon.

L'ADHESIÓ DEL PSUC A LA IC

Aquesta hipòtesi podia agafar més embranzida en la mesura que des del primer dia de vida del PSUC, aquest s'autoconsiderà adherit a la IC. L'adhesió va ser confirmada oficialment pel Comitè Executiu-Central del partit en un comunicat fet públic el 30 d'agost de 1936 al diari *Treball*, portaveu oficial de la direcció del PSUC.⁴ Ara bé, això no ha de fer perdre la perspectiva que fins el

2 La historiografia havia acceptat el 23 de juliol de 1936 com a data de naixement del PSUC, perquè considerava que en aquest dia aparegueren les primeres informacions oficials de la creació d'aquest partit, tal com havia plantejat la historiadora soviètica L. PONAMAROVA (1977), *La formación del Partido Socialista Unificado de Catalunya*, Barcelona: Icària, p. 100. Tanmateix, aquest plantejament trontolla si donem un cop d'ull a l'informe que el 20 de febrer de 1938 presentà el secretari general del PSUC, Joan Comorera, a la direcció de la IC (v. nota 16), on afirmava que el PSUC havia nascut el 24 de juliol de 1936. Es fa difícil pensar que un secretari general, any i mig després del naixement del seu partit, porti una data errònia, i especialment quan aquest informe estava adreçat als dos màxims dirigents de la IC (Gregori Dimitrov i Dimitri Manuïlski). A més a més, tampoc s'ha d'oblidar, i no sembla ser cap simple coincidència, que la 1a Conferència Nacional del PSUC, que tenia per objectiu fer balanç de la trajectòria del partit durant el seu primer any de vida, se celebrà del 24 al 26 de juliol de 1937, o sigui, que començà exactament un any després del 24 de juliol de 1936.

3 El naixement del PSUC fou el resultat de la confluència de tres elements. A saber, l'esmentat VII Congrés de la IC, la voluntat d'acabar amb l'hegemonia que tenia la CNT en el moviment obrer català, i els fets d'octubre de 1934 i les seves conseqüències.

4 *Treball*, 30/09/36, núm. 35, p. 1.

7 de juliol de 1939 la IC no reconegué el PSUC com a secció catalana de la IC, ni tampoc que durant la Guerra Civil l'entrada d'aquest partit en l'àmbit de la IC es va fer via el PCE.

De totes maneres, des del seu primer dia de vida, el PSUC manifestà la voluntat de vincular-se institucionalment a la IC i aconseguir-ne el reconeixement oficial. Això suposava un salt qualitatiu respecte del document signat el 23 de juny de 1936 pel Comitè d'Enllaç de la USC, la FC del PSOE, el PCP i el PCC, que havia de definir els fonaments teòrics del futur PSUC. En aquell document es manifestaven mostres de simpatia cap a la IC, però en cap moment es parlava en termes de vinculació institucional. Com s'explicava llavors que el PSUC busqués la vinculació institucional amb la IC, més encara si tenim present que aquest partit naixia amb la voluntat de superar tant la divisió del marxisme català com la divisió entre la IC i l'organització internacional socialista (la Internacional Obrera Socialista —IOS—), i que fins i tot una part de la seva militància havia estat vinculada anteriorment a la IOS?

La resposta l'haurem de buscar en un conjunt de quatre factors:

1. En la mesura que la IC defensava la fusió de socialistes i comunistes en un únic partit, això permetria legitimar l'origen del PSUC com a partit resultat de la fusió de socialistes i comunistes, alhora que li aportaria un referent internacional necessari en la mesura que aquest partit interpretava la Guerra Civil espanyola com una guerra internacional entre feixisme i democràcia.

2. L'acceptació del PSUC com a secció catalana de la IC permetria, almenys aparentment, el reconeixement del caràcter nacional d'aquest partit.

3. Durant els anys trenta la IC era l'organització obrera internacional que estava a l'alça, l'organització amb més força i vitalitat, que contrastava amb la situació que vivia la IOS. Això facilitava que el PSUC es decantés per la IC, encara més quan la IOS no era gens favorable a acceptar un partit com el PSUC, tant per la presència de comunistes en aquest partit com pel fet que la direcció del PSOE no havia autoritzat la presència de la seva filial catalana (la FC del PSOE) en la fusió del 24 de juliol de 1936. A més a més, la IOS no volia repetir l'experiència incòmoda d'un *Juventudes Socialistas Unificadas de España* (JSUE), resultat de la fusió de les joventuts del PCE i el PSOE, que militaven alhora en la Internacional Juvenil Comunista i la Internacional Juvenil Socialista, quan la IOS volia que només militessin en la segona.

4. El PSUC era un partit unificat, és a dir, un partit marxista de tipus nou, barreja de socialistes i comunistes, que tenia en l'antifeixisme la bandera que els agermanava i que definia la política del partit. El caràcter central que tenia l'antifeixisme en el PSUC era l'element principal que estava darrere la voluntat del partit d'adherir-se a la IC,⁵ perquè aquest, malgrat reconèixer la IC com l'organització internacional dels partits comunistes, i la URSS com el primer país socialista de la humanitat, s'identificava amb totes dues en funció de considerar-les, essencialment, baluards de la lluita antifeixista mundial.

5. Aquesta dinàmica era fruit de dos elements. El primer, la convicció que hi havia entre les diferents organitzacions marxistes a l'hora de considerar que des de l'octubre de 1934 estaven lluitant contra un enemic que ells qualificaven de feixista. I, el segon, que el PSUC havia segellat la seva fusió lluitant als carrers de Barcelona contra una sublevació militar que ells titllaven de feixista.

Tornant a la hipòtesi de la potencial bona relació entre el PSUC i la IC, si volem ser justos haurem de reconèixer que encara hi havia un altre element que ens portava a pensar en aquesta hipòtesi. Es tractava del document signat el 23 de juny de 1936 pels quatre partits que acabarien formant el PSUC, perquè aquest document sintonitzava amb l'esperit de la IC, excepte en la temàtica referent a la qüestió nacional catalana. La IC difícilment no es podria identificar amb punts com la defensa de la URSS, les simpaties cap a la IC, el centralisme democràtic com a eix del futur partit, la presa revolucionària del poder i l'establiment de la dictadura del proletariat, o la independència del nou partit respecte a la burgesia i els partits de la burgesia, tots aquests punts recollits en el document del 23 de juny de 1936.

Però, a pesar de tot això, la realitat fou que la IC no donà ni el seu suport ni la seva benedicció al naixement del PSUC el 24 de juliol de 1936, i fins i tot l'arribà a qualificar de *greu error*. Quins elements es trobaven darrere d'aquesta postura?

LES RETICÈNCIES I LES DESCONFIANCES DE LA IC AL NAIXEMENT DEL PSUC EL JULIOL DE 1936

El primer element que explicava les reticències i les desconfiances de la IC cap al PSUC era que la IC considerà que el naixement del PSUC havia estat precipitat. Els delegats de Moscou a Espanya, així com la direcció del PCE, havien deixat prou clar, poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, que a l'Estat espanyol encara no hi havia les condicions idònies per portar a terme la fusió de socialistes i comunistes. En aquest sentit, era molt significatiu l'informe que la direcció del PCE confeccionà el 7 de juny de 1936 per a la plana major de la IC, elaborat en virtut, amb l'autoritat i amb la representativitat de qui era la secció espanyola de la IC. En l'esmentat document la direcció del PCE aportava dos arguments, plenament compartits per la IC, per demostrar que a Espanya no hi havia les condicions per fer efectiva la fusió de forma immediata. Primer, que els socialistes no havien assolit el nivell de maduresa i la claredat ideològica necessària per poder portar a terme la fusió amb els comunistes; i, segon, que calia enfortir més els quadres comunistes i complementar-los amb els militants sindicals més actius, més experimentats i més revolucionaris. Per això la direcció del PCE conclouïa que «(...) es necesario, en Cataluña, sin empujar a la fusión inmediata, orientarse hacia la creación del partido único catalán, mediante la fusión de los cuatro partidos obreros (Partido Comunista de Cataluña, Unión Socialista Catalana, Sección Catalana del Partido Socialista Español y Partido Catalán Proletario)».⁶ Si tenim present aquesta opinió, no sorprèn que dies després, concretament en un telegrama del 30 de juliol de 1936, elaborat pel delegat argentí de la IC, Vittorio Codovila (conjuntament amb el secretari general del PCE, José Díaz) es manifestés que el PSUC havia nascut sense fer cas dels consells de la IC (i el PCE) de cara a no fer efectiva immediatament la fusió dels quatre partits.

Aquesta postura dels delegats de la IC (i de la direcció del PCE) no era cap sorpresa. Responia a la mateixa lògica del VII Congrés de la IC, on s'havia deixat prou clar que la formació del partit únic del proletariat a cada estat seria una tasca feixuga, que es faria efectiva a mitjà/llarg termini,

6. Centre Rus d'Emmagatzemament de Documents, casos nous, fons 495, circumscripció 10 a, cas núm. 205: *Decisión sobre la cuestión española* (07/06/36), p. 8. original en castellà.

però en cap cas a curt termini. Per tant, des de l'òptica de la IC el PSUC havia incomplert aquest precepte, perquè havia nascut quan encara no feia ni un any que s'havia celebrat aquell congrés.

Tanmateix, a la IC encara li preocupava i indignava més el fet que la decisió final de fer efectiva la fusió dels quatre partits s'hagués portat a terme sense demanar l'autorització i el beneplàcit de la IC (i del PCE), o sigui, sense consultar amb Moscou (ni amb Madrid). Des de la perspectiva de la IC això era molt greu, perquè no s'havia respectat la disciplina i la jerarquia que caracteritzava el moviment comunista dirigit des de la capital soviètica i, el que encara era pitjor, aquesta dinàmica havia impossibilitat que la IC pogués posar en funcionament els seus mecanismes per controlar el PSUC i així evitar que aquest darrer actués i funcionés independentment del PCE i de la mateixa IC. Ara bé, la IC reconeixia que ja no era possible fer marxa enrere, conscient que el PSUC era una realitat. Per això V. Codovila (i J. Díaz) considerava que el més viable era treballar per posar el PSUC sota les ordres de Moscou i incidir en aquest partit per eliminar tots aquells aspectes que, des de la seva perspectiva, feien d'aquest un partit que no li oferia garanties:

Nosotros consideramos un error grave lo echo, pero frente situación creada no hay más remedio que contar con ella. La solución consiste en aumentar el trabajo de esclarecimiento ideológico en el seno del nuevo partido y preparar bien el Congreso.⁷

Les darreres paraules d'aquest telegrama ens porten al segon element que explicava l'actitud de la IC envers el PSUC: la composició ideològica del nou partit. Aquesta no era una qüestió menor en les reticències i les desconfiances de la IC cap al PSUC, sinó tot el contrari, ja que era l'element que preocupava amb més intensitat els delegats de Moscou. L'eix de les crítiques eren tots aquells membres del PSUC que no tenien una procedència comunista. Malgrat que el VII Congrés de la IC havia apostat per la fusió de socialistes i comunistes, ho havia entès més en termes de maniobra que no pas d'autèntica fusió política, més en termes d'absorció que no pas de fusió, la qual cosa implicava que els comunistes haurien de dominar el nou partit i la presència socialista s'hauria de centrar en els elements més radicalitzats de la socialdemocràcia. Però des de la perspectiva de Moscou, en el PSUC no es complia ni una cosa ni l'altra. En primer lloc, la IC pràcticament no confiava en cap socialista, i considerava que els socialistes que hi havia en el PSUC estaven lluny de representar la socialdemocràcia radicalitzada. En segon lloc, numèricament els comunistes no dominaven el PSUC, ja que la USC aportava més del 50% de la base militant del nou partit, això sense comptabilitzar la militància procedent de la FC del PSOE i els membres de la UGT catalana que en el marc polític militaven en el PSUC. I, en tercer lloc, qualitativament els comunistes tampoc dominaven el nou partit, ja que els antics membres de la USC ocupaven els càrrecs de projecció pública del PSUC (el mateix secretari general del nou partit, Joan Comorera, procedia de la USC), al mateix temps que algunes seccions locals del PSUC establien contactes amb la direcció del PSOE enlloc de fer-ho amb la del PCE. De totes maneres, la IC havia trobat una petita esclatxa per a l'esperança en els militants comunistes que hi havia en el PSUC, bàsicament en el cas dels antics membres del PCC. La seva procedència comunista, amb l'afegit de ser membres de l'antiga filial del PCE a Cata-

7. Aquest telegrama ha estat trobat per Antonio Elorza i publicat a ELORZA, A., «El rapto de la Nación: Los comunistas catalanes ante la reivindicación nacionalista», dins de (1997), *Le discours sur la nation en Catalogne aux XIXe et XXe siècles. Hommage à Antoni M. Badia i Margarit*. París: Éditions Hispaniques, p. 74-75.

lunya, era una carta de presentació amb suficients garanties per a la IC. Moscou hi confiava, més encara quan havia detectat que tenien un paper rellevant en el control de l'aparell intern del PSUC, des d'on la IC esperava incidir en el nou partit:

El nostre partit (el partit Socialista Unificat de Catalunya —PSUC— adherit a la IC) no està pas amalgamat. Continua essent la suma dels quatre partits que l'han fundat. Des del punt de vista comunista, malgrat que la seva direcció estigui a les nostres mans, no té una columna vertebral ideològica. Això genera oscil·lacions considerables [...]. La gran majoria de membres del partit estan adherits a la UGT, la qual ha incrementat considerablement els seus membres. Malauradament, la política oscil·lant del partit, sobretot en relació amb els dirigents, ha posat al front de la UGT Sesé, que és un individu extremadament sospitós des de tots els punts de vista (v. el judici de la comissió catalana del 7è congrés de la IC, setembre de 1935). Arlandis (v. el mateix document) continua estant a la direcció. Ell està permanentment a França sota el pretext de comprar armes i ha refusat executar la decisió del partit (BP del PCE) que l'havia cridat a Madrid. La direcció del Partit Socialista de Madrid (Partit Obrer Espanyol) continua treballant dins del PSUC i sovint succeeix que grups locals li escriuen enlloc d'escriure al CC del PCE.⁸

La preocupació per la presència socialista en el PSUC, que ràpidament derivà en una autèntica obsessió, fou una peça angular que serví a Moscou per considerar que aquest partit tenia una composició ideològica errònia. De totes maneres, la valoració negativa sobre la composició ideològica del PSUC es va accentuar durant el setembre de 1936. Dos elements n'eren els responsables: 1) En primera instància, la participació del PSUC en el nou consell de la Generalitat del 26 de setembre de 1936, on també era present el POUM. Per a la IC era una autèntica aberració que el PSUC estigués convivint amb el POUM, quan considerava aquest últim el representant del trotskisme a Espanya. Des de l'òptica de Moscou això era una prova que demostrava que el PSUC seguia actuant sense control de la IC (i el PCE), que aquest partit estava lluny de tenir les garanties i el respecte que oferia el PCE, i fins i tot serví a algun delegat de la IC, com V. Codovila, per afirmar que el PSUC tenia membres amb mentalitat trotskitzant; 2) en segona instància, en el PSUC s'estava portant a terme una nombrosa entrada de militants de partits republicans d'esquerres, fonamentalment de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), la qual cosa no és que, precisament, ajudés gaire a incrementar la presència de comunistes en el partit.

El desacord de la IC amb bona part de la composició ideològica del PSUC tenia la seva gènesi en el fet que analitzava i valorava aquest partit en funció d'allò que havia de ser un partit comunista. I, malauradament per als seus interessos, s'adonava que el PSUC estava lluny de ser-ho. Tanmateix, la composició ideològica no era l'únic element que servia a Moscou per considerar que el PSUC estava lluny de ser un partit comunista. D'entrada, aquest darrer no tenia la direcció clàssica dels partits comunistes, sinó un *anormal* Comitè Executiu-Central (enlloc d'un Comitè Central i d'un Comitè Executiu), sense oblidar que l'estructura interna del PSUC, enlloc de vertebrar-se assumint la vessant ideològica i organitzativa del centralisme democràtic, només ho feia assumint la primera. I, per si tot això no fos suficient, el PSUC no es definia a si mateix com a partit comunista, sinó com a partit unificat.

⁸ CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 10 a. cas núm. 209: *Notes sobre el P.C.E.* (11/10/36), p. 2-3. Original en francès. Informe escrit pel delegat de la IC, André Marty, adreçat a D. Manuilski.

Ara bé, a més de la precipitació en el naixement i l'errònia composició ideològica, la IC tenia un altre element per veure amb reticències i desconfiances el PSUC. Es tractava del caràcter nacional d'aquest partit. Els informes dels delegats de Moscou evidenciaven una gran preocupació per la forta presència de nacionalistes en el PSUC, ja que la gran majoria de la militància i la direcció d'aquest partit era nacionalista. Això generà desconfiances i reticències en les files d'una IC que s'havia caracteritzat per ser l'abanderada de les lluites socials, però no pas de les lluites nacionals, i que veia aquests nacionalistes com un sector fàcilment qualificable de *nacionalistes petitburgesos*. A més a més, el PSUC també havia trencat el dogma leninista que havia regit la IC des de la seva mateixa fundació, que consistia en la fórmula *un estat, un partit*. La IC es trobava que, ara, en l'Estat espanyol existien dos partits: el PCE i el PSUC. I això quan la IC (i el PCE) en cap moment havia pensat en la possibilitat que el procés de creació del partit únic del proletariat espanyol comencés per Catalunya, sinó que havia de fer-ho pel PCE i pel PSOE.

Així, doncs, entre juliol i octubre de 1936, la IC es trobava amb un PSUC que, des de la perspectiva de la primera, s'havia creat precipitadament, sense poder estar controlat per Moscou o per Madrid, que tenia una composició ideològica que estava lluny de ser la d'un partit comunista i que, per acabar-ho d'adobar, es trobava hipotecat pel seu caràcter nacional. Tanmateix, el problema per a la IC fou que durant aquests mesos inicials de la Guerra Civil ella anà per darrere dels esdeveniments. La Guerra Civil, i la quasi independència que vivia Catalunya a causa d'aquesta guerra, impossibilità que Moscou posés en funcionament els mecanismes per controlar el PSUC. Això havia permès que aquest partit fos una realitat, que funcionés independent del PCE i de la IC, i que mantingués la seva essència com a partit unificat.

ELS INICIS INEFECTIUS PER CONVERTIR EL PSUC EN UN PARTIT COMUNISTA

Però a finals d'octubre de 1936 la IC començà a reaccionar. La importància que havia adquirit el futur desenllaç de la Guerra Civil espanyola en la redefinició de forces i equilibris en el mapa europeu, especialment com això podria afectar els interessos de la URSS, despertà l'interès de Moscou per Espanya.

En funció d'aquestes coordenades la IC (amb el suport incondicional del PCE) considerà que el que calia fer a Catalunya era *posar ordre*. Aquesta declaració d'intencions es concretà en la voluntat de controlar el PSUC i deixar clar quin havia de ser el tipus de relació d'aquest partit amb la IC i el PCE. Això implicava que s'hauria de treballar de cara a superar les hipoteques que havien portat a les desconfiances i les reticències de la IC envers el PSUC. Moscou ho tenia clar. S'havia d'acabar amb l'origen del PSUC com a partit unificat i se l'havia de transformar en un partit comunista, òbviament estalinista, filial del PCE a Catalunya.

Per a aquesta tasca la IC confiava en el personal soviètic que anava arribant a Espanya paral·lelament a l'arribada de l'ajuda soviètica a la República, especialment els membres del servei secret soviètic, el *Narodni Kommissariat Vnutriennikh Del* (NKVD). A aquests s'hi afegia, com era d'esperar, el PCE i els delegats de la IC a Espanya, ja que la IC hi confiava des de feia anys. Però Moscou encara tenia un as sota la màniga, que demostrava que la seva voluntat per controlar el PSUC i portar-lo pel *bon camí* responia a una estratègia relativament acurada. Es tractava dels *infiltrats* que la IC tenia en

el PSUC. Per un costat, hi havia els antics membres del PCC, que augmentaven la seva vàlua a mesura que estaven incrementant el control de l'aparell intern del PSUC, i, per l'altre, hi havia les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC), és a dir, les joventuts del PSUC, on la IC veia una militància jove i radicalitzada, que no patia la hipoteca de tenir en les seves files vells militants socialistes, i a això hi afegia que cada vegada s'apropaven més al PCE i es distanciaven del control del PSUC.

Així, doncs, a finals d'octubre de 1936 la IC posava en marxa els mecanismes que tenia al seu abast per pressionar el PSUC, amb l'objectiu que aquest iniciés la seva conversió en un partit comunista. No obstant això, aquest procés seria inefectiu i desordenat. En primer lloc, a causa de la quasi independència de Catalunya, que feia molt difícil que la IC pogués incidir en les terres catalanes, especialment quan el seu principal baluard era un PCE que en aquest moment no tenia capacitat d'incidència sobre Catalunya, i que els *infiltrats* de la IC en el PSUC no tenien prou pes específic ni suficient força dins del PSUC per esdevenir hegemònics sense el suport de Moscou i de Madrid. En segon lloc, per la voluntat majoritària del PSUC de mantenir-se com un partit unificat. I, en tercer lloc, pel suport que el PSUC rebia d'Ernö Gerö. Aquest hongarès, que, molt possiblement tenia certa relació amb la IC a través del NKVD, ho aprofitava per fer arribar a la IC les seves valoracions positives i favorables a l'origen del PSUC com a partit unificat, convertint-se així en una veu incòmoda per als interessos de la IC.

El fracàs dels objectius de la IC respecte al PSUC foren recollits en un informe d'A. Marty, corresponent al 7 de març de 1937, on també es constata que l'element que més preocupava als delegats de Moscou era la composició ideològica del partit. Així, el delegat francès de la IC, referint-se al 1r Ple Ampliat del Comitè Central del PSUC (31 de gener - 2 de febrer de 1937), afirmà que malgrat que tres quartes parts dels delegats del PSUC instaren a assolir la unitat monolítica de partit bolxevic, encara hi havia un nombre elevat de delegats que estaven lluny dels objectius i de l'esperit de la IC respecte a aquest partit:

En la darrera conferència d'aquest partit tres quartes parts dels delegats acabaren les seves intervencions instant a assolir la unitat monolítica de partit bolxevic. Dins del partit hi ha elements honorats, però també molts altres que estan lluny de nosaltres [...].⁹

De totes maneres, no es pot parlar d'un fracàs absolut en els objectius de la IC, perquè malgrat que no s'inicià la conversió del PSUC en un partit comunista, la IC va aconseguir que s'iniciessin els primers contactes amb el PSUC, alhora que va començar a tenir certa incidència sobre aquest partit. Només així es podia entendre que a partir d'octubre de 1936 el PSUC s'identifiqués cada vegada més amb la URSS i la IC, encara que les seguia considerant, essencialment, baluards de la lluita antifeixista a escala mundial. O que a partir d'octubre de 1936 el PSUC assumís els principis antitrotskistes i els dirigís cap a qui Moscou considerava el seu enemic trotskista a Espanya, el POUM. O que entre octubre de 1936 i abril de 1937 creixessin els contactes entre el PSUC i el PCE, malgrat les diferents concepcions que tenien l'un i l'altre sobre la seva relació, ja que mentre el PSUC apostava per mantenir-se independent del PCE, aquest darrer volia fer del PSUC la seva filial

⁹ CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 209: *El problema espanyol* (07/03/36), p. 5. Original en rus. Informe escrit per A. Marty, adreçat a Iosif Stalin.

a Catalunya. Tanmateix, la quasi independència de Catalunya seguia essent l'element fonamental que permetia al PSUC mantenir-se independent del PCE. No obstant això, a finals de març de 1937 ja s'apreciava que la independència del primer respecte al segon entrava en la seva recta final, com quedà palès durant el Ple Ampliat del Comitè Central del PSUC (Barcelona, 31 de gener-2 de febrer de 1937) i el Ple del Comitè Central del PCE (València, 5-8 de març de 1937).

L'INICI DE L'EROSIÓ DEL PSUC COM A PARTIT UNIFICAT

Així s'arribava als fets de maig de 1937. A partir d'aquelles jornades de la primavera de 1937 es produí un salt qualitatiu en el procés que havia iniciat la IC per transformar el PSUC en un partit comunista. Malgrat que la conversió encara no s'inicià, sí que es començà a erosionar l'origen del PSUC com a partit unificat, acompanyat per l'aprofundiment de les relacions i les tensions amb el PCE. Això fou possible gràcies a la liquidació de la quasi independència de Catalunya i a la creixent ingerència de la URSS i la IC en la vida de la República. Així, a partir dels fets de maig de 1937, la IC tenia el camí molt més pla que abans per depurar en la rereguarda republicana tots aquells elements que considerés contraris al projecte frontpopulista i als interessos de la URSS i de la IC (com en el cas del POUM), i per controlar aquelles organitzacions que estaven en l'òrbita de Moscou. Precisament el PSUC seria el principal protagonista d'aquest darrer aspecte.

El primer pas que va fer la IC fou enviar Palmiro Togliatti com a delegat seu a Espanya. A partir de juliol de 1937, quan l'italià arribà a la Península, es convertí en l'home fort de Moscou a Espanya, o sigui, en la persona que s'encarregà d'executar la política dictada des de la IC (la qual cosa implicava també dirigir la política del PCE) i que esdevingué un instrument més per fer efectius els objectius de la IC respecte al PSUC. L'italià fou el defensor més acèrrim de la supeditació del PSUC al PCE, alhora que un dels crítics més corrosius de l'origen del PSUC com a partit unificat i del caràcter nacional d'aquest partit.¹⁰ Mentrestant, E. Gerò seguia essent el principal defensor de l'essència del PSUC com a partit unificat. Ara bé, existia una diferència notable entre ambdós personatges. P. Togliatti era la veu autoritzada de la IC, la veu que Moscou escoltava, la qual cosa ajudava a entendre que l'arribada de l'italià implicués el desplaçament d'E. Gerò fora de Catalunya.

De totes maneres, això no impedí que des del maig de 1937 i fins a la derrota de la Catalunya republicana, tant P. Togliatti com E. Gerò enviessin informes antagònics a la direcció de la IC. Un exemple el proporciona la comparació de l'informe inèdit que l'hongarès elaborà el 27 de gener de 1938, amb l'informe que un dia després confeccionà P. Togliatti. Com era d'esperar, mentre el primer feia una lectura positiva de la trajectòria i el present del PSUC, el segon la feia negativa. L'única coincidència entre tots dos era la confirmació que hi havia relacions relativament estretes entre el PCE i el PSUC, que no escapaven a les tensions i a les topades entre ambdós, i que la principal hipoteca del PSUC es trobava en la direcció del partit. Però a partir d'aquí les diferències eren el comú denominador. Malgrat que la comparació d'aquests dos informes és prou interessant,¹¹ no-

10. Els informes de P. Togliatti es troben recollits en l'obra de P. TOGLIATTI (1980), *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona: Crítica.

11. Per veure en detall la comparació entre aquests dos informes, v. J. PUIGSECH (1998), *El Partit Socialista Unificat de Catalunya i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Bellaterra: UAB, p. 59-69.

més ens centrarem en l'informe d'E. Gerö, perquè era on es revelaven clarament les intencions de la IC cap al PSUC, amb l'afegit que eren reconegudes i acceptades pel principal defensor de l'origen del PSUC com a partit unificat. Les seves paraules eren prou clares:

En allò que afecta el PSUC, la dificultat principal, com ja us ho havia escrit abans, està en la direcció. Vosaltres coneixeu la formació històrica d'aquesta direcció, sabeu, sense dubtes, que ni la seva composició social, ni la seva composició personal és la que hauria de ser [...]. Però jo penso que, malgrat la necessitat absoluta de canviar l'estat de coses, no s'han de cremar les etapes i, tot formant nous quadres, és indispensable treballar amb els antics. No us puc dir que alguns ens acompanyaran fins a la fi, però l'única cosa que penso és que, malgrat totes les seves febleses, podem confiar en aquesta direcció, molt més encara si hi hagués hagut una ajuda més eficaç per part del BP del PCE.¹²

E. Gerö considerava que no s'havia de canviar tota la direcció del partit. Simplement s'havien d'afegir nous quadres, educats i formats per la IC, però mantenint els quadres que ja hi havia perquè aquests eren qui representaven l'essència del PSUC com a partit unificat. De totes maneres, aquesta proposta ja indicava que el futur immediat del PSUC com a partit unificat era molt complicat, perquè quan E. Gerö acceptava que entressin a formar part de la direcció del partit quadres formats per la IC, era conscient que aquests tenien la missió de transformar el PSUC en un partit comunista. L'hongarès sabia que la IC no acceptava cap altra possibilitat que no fos la conversió immediata del PSUC en un partit comunista. Conscient del futur que esperava al PSUC, intentava alentir i fer el menys traumàtica possible aquesta conversió. Al mateix temps, en un to quasi profètic, intuïa, encertadament, que tots els quadres del partit no arribarien a la fita final que la IC havia previst per al PSUC.

La presència de P. Togliatti a la Península, l'arribada del Buró Polític del PCE a Barcelona el 31 d'octubre de 1937 (juntament amb el govern de la República) i la satel·lització definitiva que el PCE havia exercit sobre les JSUC (seguint l'estratègia marcada des de la pròpia IC), s'afegirien als instruments que des de l'octubre de 1936 la IC havia utilitzat per portar el PSUC pel *bon camí*.

Els resultats foren immediats. La IC començà a influir notablement en el PSUC. La prova en fou l'inici de l'erosió del caràcter unificat d'aquest partit, considerada per Moscou el pas previ per iniciar la conversió en un partit comunista. Això, com era d'esperar, implicà una disminució de les reticències i les desconfiances de la IC respecte del PSUC. Al cap i a la fi, la IC tenia motius suficients per mirar amb uns altres ulls al PSUC:

1. A partir de maig de 1937, el PSUC interioritzava la defensa de la URSS com una temàtica pròpia del partit i incrementava el reconeixement del caràcter socialista d'aquest estat, al mateix temps que revalorava enormement l'ajuda material i diplomàtica de la URSS a la República.

2. Entre juliol i agost de 1937, el PSUC remodelava la seva estructura interna, adequant-la a la d'un partit comunista, ja que abandonava la dualitat del Comitè Executiu-Central per passar a tenir un Comitè Central i un Comitè Executiu. A més a més, el sector procedent del PCC ampliava el control sobre l'aparell intern del partit, confirmant així les esperances que els delegats de la IC havien dipositat en aquest sector per portar a bon port els objectius de Moscou.

12. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 210: *Sense títol* (27/01/38), p. 3. Original en francès.

3. Durant la I Conferència Nacional del PSUC (24-26 de juliol de 1937) s'incrementà molt la retòrica i la simbologia comunista; la plana major de la IC i els principals dirigents dels partits comunistes de l'Europa occidental lligats a Moscou ocuparen la presidència d'honor, i el secretari d'organització del PSUC (Miquel Valdés) insistí a trobar, per així superar-los, els aspectes orgànics i ideològics que separaven el PSUC de ser un *partit marxista-leninista-estalinista*.

4. El PSUC posposava per a després de la Guerra Civil la solució de la qüestió nacional catalana, la qual cosa indicava que havia anat matisant la seva aposta nacional.

5. Com a element més significatiu, el PSUC s'identificava amb la interpretació que la IC feia dels fets de maig de 1937, així com amb bona part de les conseqüències que aquests esdeveniments implicaren per al POUM. Aquesta temàtica, però, mereix una menció especial.

Durant l'entrevista que es portà a terme el 10 de maig de 1937 entre Stepan Minev (delegat de la IC a Espanya) i M. Valdés, el PSUC intentà demostrar a la IC que era un partit que li oferia garanties i fidelitat. Per això el representant del PSUC qualificà aquells esdeveniments com un *putx del POUM* i, tal com recollí S. Minev, li afirmà que tenia «(...) documents de caràcter sensacional, que demostrin les connexions i les activitats dels trotskistes. Ell em va prometre que en 2-3 dies m'enviaria tots aquests documents».¹³ Per si això no fos suficient, el PSUC s'implicà en la campanya favorable a la il·legalització del POUM. El primer pas en aquest sentit el portà a terme el Comitè de Radi del PSUC de Martorell, quan el 21 de maig de 1937 exigí públicament posar el POUM en la il·legalitat.¹⁴ Dos dies després la direcció del partit exigí al delegat d'Ordre Públic la dissolució del POUM i la persecució i empresonament dels seus dirigents.¹⁵ Ara bé, si tenim present el caràcter extremadament secret de l'assassinat d'Andreu Nin per part del NKVD, així com l'estat en què es trobaven les relacions entre el PSUC i la IC (que no feien del primer un partit que tingués la plena confiança de Moscou, ni de bon tros), tot sembla indicar que el PSUC no participà en l'assassinat del dirigent del POUM.

I és que la IC encara seguia trobant un conjunt de factors que li provocaven reticències respecte al PSUC que, a més del caràcter nacional d'aquest partit, tenien com a eix central aquells elements que el distanciaven de ser un partit comunista. Així, des de l'òptica de Moscou la militància del PSUC seguia estant lluny de ser la d'un partit comunista, perquè segons les dades aportades en la I Conferència Nacional, només el 62% de la base era obrera i les incorporacions posteriors a aquesta data tendien a fer disminuir el nombre de membres procedents d'aquella classe social. Aquesta problemàtica adquiria major importància en la mesura que la pròpia direcció del PSUC reconeixia que el seu partit no era *marxista-leninista-estalinista*. I, per posar la guinda al pastís, la presència de militants de base i quadres del PSUC que no eren comunistes, especialment els socialistes, seguia incomodant i preocupant la IC.

13. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas. núm. 204: *Sense títol* (11/05/37), p. 1. Original en rus. Informe de Stepan Minev adreçat a G. Dimitrov, encara que finalment va a parar a D. Manuilski.

14. *Treball*, núm. 261, 21/05/37, p. 1.

15. *Treball*, núm. 263, 23/05/37, p. 8.

L'INICI DE LA CONVERSIÓ DEL PSUC EN UN PARTIT COMUNISTA

Amb aquest estat de la qüestió s'arribà al gener de 1938. El secretari general del PSUC era cridat a Moscou per passar comptes de la seva actuació personal i la del seu partit. Que J. Comorera hagués d'anar a Moscou era molt significatiu, perquè revelava que la IC estava decidida a posar punt i final a l'excepcionalitat que suposava el PSUC en les files del moviment comunista internacional que ella dirigia. És a dir, s'havia d'acabar amb el caràcter unificat del PSUC i iniciar definitivament la seva transformació en un partit comunista, que fos la filial del PCE a Catalunya.

Però quan tot semblava estar decidit es produí una sorpresa parcial. El PSUC i J. Comorera sortiren revitalitzats de l'estada d'aquest darrer a la capital soviètica, i precisament gràcies a qui havia de ser el seu botxí, la IC. Ens expliquem. El punt innegociable per a les autoritats de la IC era la conversió immediata del PSUC en un partit comunista. J. Comorera ho sabia i per això no hi posà obstacles, sinó que fins i tot garantí la seva participació per fer efectiu aquest procés. Però, a canvi, aconseguí evitar que el PSUC es convertís en la filial del PCE a Catalunya, alhora que ell, com a polític, es guanyà la confiança personal de la direcció de la IC. Aquesta modificació parcial de les intencions de la IC no era fruit de la casualitat.

D'entrada, les autoritats moscovites eren conscients que el PSUC havia assolit una notable incidència i prestigi polític, social i cultural a Catalunya que, a més, difícilment podria assolir el PCE a causa de la manca d'arrelament d'aquest partit entre la població catalana (tal com havia reconegut P. Togliatti en els seus informes). Això feia que si la IC volia incidir sobre Catalunya, havia de comptar amb el PSUC, la qual cosa era més fàcil d'aconseguir si es tenia una relació de certes concessions, que no pas de contínues imposicions.

Un altre element que explicava el canvi parcial respecte a les intencions de la IC foren les bones relacions personals que J. Comorera establí amb els dos màxims dirigents de la IC. D. Manuilski i, sobretot, G. Dimitrov, el consideraren un polític molt ben preparat, que no responia a la imatge negativa que havien rebut sobre la seva persona per part de P. Togliatti.

I, finalment, l'element fonamental que estava darrere la decisió final de Moscou es trobava en l'informe que J. Comorera elaborà per a les autoritats de la IC el 20 de febrer de 1938. En l'esmentat informe, el secretari general del PSUC aportà un conjunt de proves per demostrar a les autoritats de la IC que podien confiar en aquest partit. Concretament afirmà que, des del primer dia de vida, el PSUC havia estat fidel a la IC en funció de la identificació amb el projecte frontpopulista d'aquesta organització internacional i assumint l'antitrotskisme (dirigint-lo cap al POUM). Posteriorment, J. Comorera passà a tractar el caràcter del PSUC. Ho va fer intel·ligentment i conscient de quina era la voluntat de la IC, la qual cosa explica que no defensés el caràcter unificat del PSUC. De fet, per ser exactes, presentà el seu partit com una organització que estava començant la seva transformació en un partit comunista, malgrat que reconeixia que el PSUC encara era, fonamentalment, un partit unificat:

En realitat, nosaltres representem un partit unificat. La bolxevització del partit i el seu amor i orgull pel Komintern, com la pertinença al Komintern, són un fet irrefutable.¹⁶

16. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 215: *Informe del camarada Comorera sobre el Partit Socialista Unificat de Catalunya (20/02/38)*, p. 13. Original en rus.

Per acabar de fer creïbles aquestes paraules, J. Comorera passà a aportar un conjunt de proves. Indicà que en el PSUC s'havien establert les bases per portar a terme les expulsions que fossin necessàries dels elements *caballeristes* (recordem que aquest sector havia estat considerat pels delegats de la IC una de les proves que distanciaven el PSUC de ser un partit comunista, ja que era un grup de procedència socialista) i, tot i reconèixer debilitats en el Comitè Central del partit, assegurà que ja s'havien començat a superar gràcies a un element tan característic dels partits comunistes com era l'autocrítica.

Després d'això, passà a desenvolupar la seva teoria per justificar que la IC donés suport a la independència del PSUC respecte al PCE. J. Comorera va vendre a les autoritats de la IC que el seu partit era la primera pedra del procés de creació del partit únic del proletariat espanyol, i això feia que les relacions PSUC-PCE s'haguessin d'orientar de cara a aconseguir la creació d'aquest partit arreu d'Espanya. Però en el cas que fracassés la creació de l'esmentat partit, el PSUC estaria legitimat a mantenir-se independent del PCE, perquè ja havia realitzat la unificació del proletariat a Catalunya (en ser resultat de la fusió de dues organitzacions socialistes i dues de comunistes). El més interessant, però, fou que J. Comorera reclamà a la IC que ella fos l'encarregada de garantir la independència del PSUC respecte al PCE. Per això acabà demanant la intervenció directa de la IC sobre el PSUC:

El partit necessita ajuda i està d'acord amb l'ingrés de camarades de l'IKKI [...]. Per això nosaltres pensem que una de les primeres mesures de l'IKKI ha de ser la permanent consolidació del partit a Catalunya; el partit, el qual s'entrega al Komintern, el partit, el qual es precipita cap a ell, en la seva lluita, segueix pel camí testimoniats pel nostre gran camarada Stalin, i la direcció del nostre estimat camarada Dimitrov.¹⁷

Així, doncs, quan el 23 de març de 1938 J. Comorera tornava a Catalunya, s'iniciava de forma efectiva la conversió del PSUC en un partit comunista. No obstant això, el que sorprenia, aparentment, és que aquest procés tingués més d'un protagonista. Per un costat, trobàvem la línia encapçalada per J. Comorera i els seus col·laboradors personals més fidels, que apostava per fer del PSUC un partit comunista independent del PCE; i, per l'altre, la línia que volia fer del PSUC un partit comunista filial del PCE, encapçalada per P. Togliatti i el PCE, amb el suport de dos personatges clau del PSUC, com Rafael Vidiella i Miquel Valdés, dels antics militants del PCC i dels membres de les JSUC, així com bona part dels membres del PCE que arribats a Catalunya passaren a militar en el PSUC.

Però les dues línies de conversió del PSUC en un partit comunista tenien la benedicció de la IC, fruit d'una decisió estratègica, intel·ligent i acurada. Amb l'existència de les dues línies, diferenciades només pel tipus de relació a establir entre el PSUC i el PCE, la IC s'assegurava l'inici immediat de la conversió del PSUC en un partit comunista i que, triomfés la línia que triomfés, el futur del PSUC com a partit comunista quedava garantit.

Entre març de 1938 i febrer de 1939 aquestes dues línies de conversió funcionaren a un ritme i a una capacitat similar, malgrat que alentiren la seva activitat a causa de l'ofensiva de les forces su-

17. *Idem*, p. 17.

blevades sobre Catalunya. De totes maneres, el nou rumb del PSUC era inqüestionable. Així, durant aquests mesos el partit enfortí la vessant organitzativa del centralisme democràtic, alhora que assumí la vessant ideològica d'aquest principi. Això ho acompanyà amb un conjunt de *purificacions* de militants de base i de quadres locals i comarcals del partit que no s'identificaven amb el nou rumb del partit, al mateix temps que procurà que les noves incorporacions de militants tinguessin procedència obrera.

Tanmateix, l'inici efectiu del procés de conversió del PSUC en un partit comunista no estigué exempt de tensions. D'entrada, dins del PSUC existí un petit sector, bàsicament de procedència socialista, favorable a mantenir l'essència com a partit unificat. Un dels representants més rellevants d'aquest grup fou un alt quadre del partit, Miquel Serra Pàmies, qui, a més a més, considerà el PCE el principal culpable del nou camí que emprava el PSUC. Les seves paraules eren ben clares:

Dos mesos de lluita i resistència davant el Partit Comunista [...]. En ingressar al Secretariat vaig iniciar una ofensiva contra el P.C. per deturar la seva política que consistia en convertir el nostre Partit en una Secció del Partit Comunista. El seu atac va anar dirigit contra Comorera, l'únic defensor enèrgic i invencible vaig ser jo. Després amb la seva intervenció en la vida interior de les Secretaries del Comitè Executiu intentaren pertorbar la vida del Partit i l'únic que ha aguantat fort he estat jo.¹⁸

Però la tensió més important tingué com a protagonistes les dues línies de conversió del PSUC en un partit comunista ja que, com era d'esperar, cap d'aquestes veié amb bons ulls l'altra. En aquest sentit foren especialment bel·ligerants P. Togliatti i la direcció del PCE. El primer, irritant-se pel que seguia qualificant d'excessiva presència de socialistes i nacionalistes dins del PSUC, i el segon, insistint que calia intensificar i fer més estrets les relacions PSUC-PCE (seguint la línia que ja havia permès la unió del secretariat d'ambdós partits), alhora que manifestava una notable confiança en la militància del PSUC, a diferència de la direcció d'aquest partit, perquè «[...] la base del partit està sana, ja que en la majoria de casos desitja tenir relacions amistoses amb el Partit Comunista i s'autoconsidera comunista».¹⁹

De totes maneres, no seria fins a l'exili quan aquestes dues línies col·lisionarien frontalment, amb el resultat d'un vencedor i un vençut.

18. Carta privada de Miquel Serra Pàmies al seu amic Agustí Vilella (militant del PSUC), amb data 30 d'agost de 1938 (Barcelona), p. 2.

19. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 10 a, cas núm. 232: *Sobre la situació a Espanya* (19/11/38), p. 13. Original en rus.